

Жмур Анастасія Михайлівна – аспірантка кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
<https://orcid.org/0009-0003-4288-7877>
a.m.zhmur@nlu.edu.ua

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.3-4/237-248>

Проблеми захисту прав померлого учасника кримінального провадження в практиці Європейського суду з прав людини

Обрання тематики дослідження обумовлене прагненням комплексного розкриття ключових аспектів забезпечення як прав жертви кримінального правопорушення, так і особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження, у разі настання їх смерті саме у світлі актуальних правових позицій Європейського суду з прав людини. З огляду на це у статті, з одного боку, з'ясовується концептуальний зміст процесуального позитивного зобов'язання держави щодо основоположного права особи на життя, визначаються та розкриваються основні критерії ефективного розслідування (йдеться про незалежність, розумну швидкість і оперативність розслідування, його належність і ретельність, а також забезпечення громадського контролю та залучення близьких родичів до розслідування) на прикладах рішень Європейського суду з прав людини, а з іншого – здійснено аналіз основних елементів права на справедливий суд в ракурсі дотримання прав померлого підозрюваного або обвинуваченого, на основі чого сформульовані стандарти, що впливають із підходів Європейського суду з прав людини. Зокрема, до них запропоновано віднести такі: (1) суд над особою, предметом якого є вирішення питання про її винуватість та засудження, суперечить загальній ідеї справедливого судочинства та принципам, що його гарантують; (2) справедливий процес після смерті підозрюваного / обвинуваченого може відбуватися виключно з метою реабілітації такої особи; (3) засудження особи та призначення їй покарання не може пережити померлого підозрюваного або обвинуваченого, оскільки це несумісне із дією презумпції невинуватості; (4) покладення кримінальної відповідальності за дії померлого підозрюваного або обвинуваченого на його спадкоємців також порушуватиме гарантії презумпції невинуватості, що впливають із п. 2 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. Загальнофілософську основу дослідження склали аксіологічний та герменевтичний підходи. Зокрема, перший дозволив здійснити ціннісний аналіз основоположних права людини на життя, а також оцінити вплив смерті підозрюваного або обвинуваченого на реалізацію фундаментального права на справедливий судовий розгляд. Натомість другий дав можливість застосувати поглиблене вивчення та інтерпретацію окремих положень ЄКПЛ та правових текстів рішень ЄСПЛ. При побудові системи стандартів, що ґрунтуються на правових підходах Суду, ми використовували системно-структурний метод, а також метод логічного дослідження та метод правового моделювання.

Ключові слова: права людини, право на життя, право на справедливий суд, процесуальні зобов'язання, ефективне розслідування, Європейський суд з прав людини, закриття кримінального провадження, кримінальне провадження.

Вступ

Право на життя є найвищою соціальною та юридичною цінністю, без якої неможливе існування демократич-

ної правової держави. У національному законодавстві України воно закріплене на конституційному рівні – у статті 27 Конституції України, де зазначено, що

кожна людина має невід’ємне право на життя, а держава зобов’язана його захищати. Це положення відображає подвійний зміст цього права – негативний (заборона свавільного позбавлення життя) та позитивний (зобов’язання держави забезпечити реальний захист життя кожного). Як слушно зазначає В.А. Завгородній, саме така дихотомія правової природи права на життя зумовлює обов’язок держави створити дієві правові, інституційні та процедурні механізми його гарантування (Завгородній, 2020, с. 71–74).

Міжнародно-правове регулювання права на життя має універсальний характер. Воно передбачене у статті 3 *Загальної декларації прав людини*, статті 6 *Міжнародного пакту про громадянські та політичні права*, статті 6 *Конвенції про права дитини* та статті 2 *Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод* (далі – ЄКПЛ або Конвенція). Ключова роль ЄКПЛ полягає в тому, що вона не лише проголошує це право, а й створює ефективні міжнародні механізми його реалізації через практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Саме практика ЄСПЛ, як підкреслює І.М. Копотун, формує сучасні стандарти розуміння державних зобов’язань щодо захисту життя, зокрема у сфері кримінального провадження (Копотун, 2024, с. 110–112).

Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (справа про смертну кару) наголосив на невідчужуваному та непорушному характері права людини на життя, яке має перебувати під постійним захистом держави (Рішення КСУ, 1999). Це положення узгоджується з положеннями статті 1 ЄКПЛ, згідно з якою держава зобов’язана гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені Конвенцією. Таким чином, виконання державою своїх позитивних обов’язків є не лише етичним, а й юридичним критерієм її правової зрілості.

Право на життя в сучасному кримінальному судочинстві є не лише предметом матеріально-правового захисту, а й ключовим орієнтиром для органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Як зазначає І.С. Шаповалова, забезпечення цього права у процесуальній площині вимагає від держави ефективної реакції на кожен факт смерті людини, який може бути результатом злочину або незаконних дій посадових осіб (Шаповалова, Рогальська, 2020, с. 143–145). Саме тому реалізація позитивних зобов’язань держави у кримінальному процесі – через ефективне розслідування, належне документування та судовий контроль – є однією з центральних гарантій справедливого судового розгляду.

Особливе значення в цьому контексті має практика ЄСПЛ, що послідовно розвиває доктрину позитивних зобов’язань держави у сфері права на життя. Так, у справах *«МакКанн та інші проти Сполученого Королівства»* (McCann and Others v. the United Kingdom, 1995), *«Джордан проти Сполученого Королівства»* (Jordan v. the United Kingdom, 2001) і *«Келлі проти Сполученого Королівства»* (Kelly and Others v. the United Kingdom, 2001) Суд визначив, що держава зобов’язана не лише утримуватися від свавільного позбавлення життя, але й забезпечити ефективне розслідування кожного випадку насильницької смерті. Ці стандарти стали невід’ємною частиною української правової системи після ратифікації Конвенції та визнання обов’язкової юрисдикції ЄСПЛ.

Наведене визначає постановку проблеми цього дослідження та підкреслює її актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика права на життя як фундаментальної категорії прав людини та її процесуально-правового забезпечення посідає центральне місце в сучасній правовій доктрині. Вітчизняні та зарубіжні науковці у своїх працях неодноразово підкреслювали, що реалі-

зація цього права нерозривно пов'язана з обов'язком держави не лише утримуватися від свавільного позбавлення життя, але й здійснювати активні дії для його охорони, попередження протиправних посягань і притягнення винних осіб до відповідальності.

У сучасній українській правовій науці питання конституційного та кримінально-процесуального змісту права на життя розкрито у працях В.А. Завгороднього, який акцентує увагу на дуалістичній природі цього права та зобов'язанні держави забезпечити як матеріальний, так і процесуальний його аспекти (Завгородній, 2020, с. 215–217). Значний внесок у дослідження імплементації міжнародних стандартів захисту життя зробив І.М. Копотун, який проаналізував практику ЄСПЛ і визначив критерії ефективності розслідування фактів смерті особи, сформульовані Судом у справах «МакКанн та інші проти Сполученого Королівства» та «Джордан проти Сполученого Королівства» (Копотун, 2024, с. 138–142).

Науковий інтерес до практичного застосування рішень ЄСПЛ у діяльності органів досудового розслідування простежується також у працях І.С. Шаповалової та В.В. Рогальської, які досліджують роль слідчого судді у забезпеченні ефективного судового контролю за розслідуваннями, пов'язаними з порушенням права на життя, і наголошують на необхідності врахування принципів належності, пропорційності та правової визначеності (Шаповалова, Рогальська, 2020, с. 187–191).

У контексті розбудови доктрини позитивних зобов'язань держави у кримінальному процесі особливе значення мають праці І. Гловюк, О. Дроздова, В. Завтура та О. Дроздової, які обґрунтовують, що процесуальний обов'язок держави забезпечити ефективне розслідування є невід'ємним елементом захисту права на життя (Гловюк, Дроздов, Завтур, Дроздова, 2022, с. 156–189). Науковці підкреслюють, що ЄСПЛ розгля-

дає право на життя не лише у матеріальному, але й у процедурному вимірі, що зобов'язує державу гарантувати об'єктивне, неупереджене й своєчасне розслідування кожного факту смерті людини.

Окремий напрям досліджень стосується розуміння сутності позитивних зобов'язань держави та їхнього впливу на розвиток прав людини у публічному праві. У цьому аспекті праці А. Бадида та В. Лемака заслуговують на увагу, оскільки вони формують теоретичну основу для визначення співвідношення між позитивними й негативними обов'язками держави у сфері прав людини, наголошуючи, що їх баланс є ключовим чинником демократичної легітимності влади (Бадида, Лемак, 2017, с. 247–250).

Варто також відзначити дослідження О.П. Горпинюк, присвячене кримінально-правовим і процесуальним аспектам охорони права на життя, у якому обґрунтовано, що бездіяльність держави у реагуванні на факти насильницької смерті або катувань є рівнозначною порушенню статей 2 і 3 Конвенції (Горпинюк, 2020, с. 206–208). Аналогічну позицію підтримує ЄСПЛ, який у своїх рішеннях наголошує, що відсутність ефективного розслідування випадків смерті становить самостійне порушення права на життя.

Проблеми кримінально-процесуальних наслідків смерті обвинуваченого або підозрюваного, зокрема щодо можливості закриття провадження та дотримання презумпції невинуватості, аналізуються у роботах О. Дроздова, І. Басистої та О. Дроздової. Автори підкреслюють, що формулювання рішень про закриття справи не повинно містити натяків на винуватість особи, оскільки це порушує стандарти статті 6 ЄКПЛ (Дроздов, Басиста, Дроздова, 2023, с. 74–80).

Таким чином, у науковій літературі сформовано міждисциплінарний підхід до проблеми забезпечення права на життя, який поєднує конституційний, кримінально-правовий та кримінально-процесуальний аспекти. Водночас, попри

значну увагу до питання позитивних зобов'язань держави, потребує подальшого розвитку концепція процесуального забезпечення цього права – зокрема, у контексті практики ЄСПЛ щодо ефективного розслідування та залучення потерпілих до кримінального провадження. Саме це визначає актуальність і наукову новизну даного дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є всебічне дослідження теоретичних, нормативних і практичних аспектів реалізації позитивних зобов'язань держави щодо забезпечення права людини на життя у межах кримінального провадження, а також аналіз міжнародних стандартів, сформульованих у практиці Європейського суду з прав людини, з урахуванням їхнього впливу на національне кримінальне процесуальне законодавство та правозастосовну діяльність.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити низку взаємопов'язаних наукових завдань. Насамперед важливо з'ясувати сутність права на життя як фундаментальної правової категорії та визначити його місце у системі конституційних прав і свобод людини. Необхідно розкрити зміст позитивних зобов'язань держави у сфері забезпечення цього права, з'ясувати їх матеріальний і процесуальний характер, а також встановити взаємозв'язок із принципом верховенства права. Окремої уваги потребує дослідження критеріїв ефективного розслідування фактів смерті особи, які визначені Європейським судом з прав людини, і їх адаптація до українського кримінального процесу.

Важливим завданням є узагальнення позицій науковців щодо удосконалення механізмів розслідування злочинів проти життя з урахуванням сучасних європейських стандартів. Необхідно визначити роль потерпілого як суб'єкта процесуального доказування, окреслити гарантії його участі в досудовому розслідуванні й судовому розгляді, а також з'ясувати, яким чином участь потерпілого впливає

на досягнення справедливості у кримінальному провадженні.

Окремо потрібно проаналізувати значення національної доктрини доказування для забезпечення ефективності кримінального процесу у справах, пов'язаних із позбавленням життя. Це дасть змогу визначити, яким чином науково-методологічні засади кримінального процесуального доказування сприяють забезпеченню повноти та об'єктивності розслідування. Також актуальним є вивчення проблем правового регулювання закриття кримінального провадження у разі смерті підозрюваного або обвинуваченого, а також аналіз дотримання у таких випадках принципу презумпції невинуватості.

Реалізація окреслених завдань дозволить комплексно дослідити право на життя як базову категорію кримінального процесуального права, визначити його гарантії з урахуванням міжнародних і національних стандартів, а також виробити пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині забезпечення ефективного розслідування, справедливого судового розгляду та належного захисту потерпілих.

Матеріали та методи дослідження

Дослідження базується на системному аналізі положень Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, а також норм міжнародного права, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції про права дитини та відповідної практики Європейського суду з прав людини. У роботі використано офіційні джерела національного законодавства, акти Конституційного Суду України, матеріали судової практики, узагальнення Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ і Державного бюро розслідувань, а також аналітичні звіти Ради Європи, що стосуються реалізації процесуальних гарантій права на життя.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання, застосованих у взаємозв'язку та взаємодоповненні. Діалектичний метод забезпечив розгляд права на життя як динамічного правового явища, що розвивається під впливом суспільних, політичних та міжнародно-правових факторів. Системно-структурний метод використано для визначення місця процесуальних гарантій права на життя у загальній системі кримінального процесуального права. Формально-логічний метод дозволив узагальнити понятійний апарат, уточнити зміст правових категорій, зокрема таких як «ефективне розслідування», «позитивні зобов'язання держави», «процесуальні гарантії» та «належне документування».

Порівняльно-правовий метод застосовано для аналізу законодавчого регулювання процесуальних гарантій права на життя в Україні та окремих державах Європейського Союзу, а також для зіставлення підходів Європейського суду з прав людини і національних судових інстанцій до тлумачення стандартів справедливого процесу. Застосування методу конкретно-історичного аналізу дало змогу простежити еволюцію доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері кримінального судочинства та визначити етапи її становлення в українському праві.

Метод логіко-юридичного аналізу дозволив дослідити внутрішню узгодженість норм Кримінального процесуального кодексу, що стосуються досудового розслідування злочинів проти життя, та встановити прогалини, які перешкоджають повній реалізації права особи на життя у процесуальному аспекті. Метод узагальнення використано для систематизації наукових підходів щодо сутності та змісту процесуальних гарантій права на життя, а також для формування авторського бачення механізму їх практичної реалізації.

Емпіричну базу дослідження становлять рішення Європейського суду з прав

людини у справах, що стосуються ефективного розслідування фактів смерті, матеріали національної судової практики, зокрема постанови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також узагальнення слідчої і прокурорської діяльності у справах про злочини проти життя. Використання статистичних даних, аналітичних звітів і правових позицій міжнародних інституцій забезпечило емпіричну достовірність результатів дослідження.

Таким чином, методологічна основа цієї роботи поєднує нормативний, порівняльний, логіко-аналітичний та практично-емпіричний підходи, що дозволяє дослідити предмет із позицій як теоретичної правової науки, так і практики кримінального судочинства, забезпечивши комплексне розуміння механізмів реалізації та захисту права на життя в умовах сучасного кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу

Вивчення релевантної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд), а також узагальнень, викладених у *Довіднику із застосування статті 2 ЄКПЛ (Право на життя)*, підготовленому Дослідницьким і бібліотечним відділом Дирекції юрисконсульта ЄСПЛ, дає підстави стверджувати, що на державу покладаються різні типи зобов'язань щодо забезпечення права особи на життя (Довідник ЄСПЛ, 2019). Зокрема, по-перше, це негативний обов'язок агентів держави, який полягає в утриманні від застосування летальної сили, що може призвести до позбавлення життя людини. По-друге, на державу покладено позитивні зобов'язання (матеріальні та процесуальні), які вимагають вживання ефективних правових заходів, спрямованих на охорону життя кожного (Гловюк, Дроздов, Завтур, Дроздова, 2022, с. 156–158; Бадида, Лемак, 2017, с. 246).

Основні кримінальні процесуальні правовідносини, що виникають у зв'язку з розслідуванням смерті потерпілої особи, є проявом реалізації державою

свого позитивного процесуального зобов'язання. Йдеться про обов'язки щодо проведення ефективного розслідування фактів смерті людини за підозрілих обставин – як у випадках, коли смерть настала від дій агентів держави, так і у випадках, коли її спричинили дії приватних осіб. Ця позиція послідовно підтверджується у практиці ЄСПЛ, зокрема у справі *«Андрєєва проти України»* (заява № 24385/10, рішення від 29 січня 2019 р.), де Суд наголосив, що процесуальні зобов'язання держави є невід'ємною складовою права на життя (ЄСПЛ, 2019). Хоча в статті 2 ЄКПЛ прямо не йдеться про обов'язок проведення ефективного розслідування, ЄСПЛ, тлумачачи її положення системно разом зі статтею 1 Конвенції, дійшов висновку, що реальний захист життя неможливий без створення правових механізмів, за допомогою яких встановлюються та притягаються до відповідальності особи, винні у заподіянні смерті (Завгородній, 2020, с. 215).

З огляду на це постає питання: яким критеріям має відповідати розслідування, що проводиться представниками держави, аби вважатися ефективним. У національному законодавстві трапляються поняття «ефективне досудове розслідування», «ефективне дізнання», «ефективне кримінальне провадження», проте їх легальне визначення відсутнє. Водночас поняття «ефективне розслідування» має автономне значення у практиці ЄСПЛ, а його зміст розкрито через критерії, сформульовані у низці рішень Суду (Копотун, 2024, с. 183).

Так, у справах *«Андрєєва проти України»* (2019) та *«Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини»* (2015) ЄСПЛ визначив п'ять ключових критеріїв ефективності розслідування: (1) незалежність; (2) належність і ретельність; (3) оперативність і розумна швидкість; (4) громадський контроль; (5) участь близьких родичів (ЄСПЛ, 2015).

Критерій **незалежності** розкрито у пункті 42 рішення ЄСПЛ у справі *«Ми-*

халкова та інші проти України» (2011), де Суд зазначив, що особи, які здійснюють розслідування, повинні бути незалежними від тих, хто причетний до події (ЄСПЛ, 2011). Цей принцип вимагає не лише відсутності ієрархічного чи інституційного зв'язку, але й реальної незалежності на практиці, що було підкреслено також у справі *«Армані Да Сільва проти Сполученого Королівства»* (2016), пункт 232 (ЄСПЛ, 2016).

У справі *«Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини»* ЄСПЛ навів приклади порушення принципу незалежності, коли слідчі були потенційними підозрюваними, колегами, підлеглими або керівниками осіб, щодо яких здійснюється розслідування, а також коли певним доказам надавалась необґрунтована перевага (пункт 222). Суд підкреслив, що важливою є не абсолютна, а функціональна незалежність розслідування, тобто така, що забезпечує об'єктивність та спроможність встановити винних (ЄСПЛ, 2015, с. 223–224).

Подібну позицію підтримав Конституційний Суд України у своєму рішенні від 24 квітня 2018 року, зазначивши, що з погляду безстороннього спостерігача не має існувати жодних сумнівів щодо інституційної незалежності органу, уповноваженого здійснювати офіційне розслідування (КСУ, 2018).

Критерій **належності та ретельності** вимагає, щоб розслідування було здатне встановити обставини справи, а за можливості – виявити і покарати винних осіб. Йдеться не про обов'язок досягнення конкретного результату, а про обов'язок держави застосувати всі наявні засоби для встановлення істини: зібрати свідчення, провести судово-медичну експертизу, забезпечити аналіз обставин смерті (ЄСПЛ, 2015, с. 173–174).

Важливим аспектом забезпечення ефективного розслідування, тісно пов'язаним із правом на життя, є належна організація процесу доказування, оскільки саме якість зібраних і оцінених доказів визначає можливість досягнення мети

кримінального провадження. У цьому контексті варто зазначити, що питання доказів і доказування в українській кримінальній процесуальній доктрині набули системного розвитку у працях М.А. Погорецького та М.Є. Шумили, які визначили доказування як діяльність, спрямовану на встановлення обставин кримінального правопорушення з дотриманням принципів належності, допустимості, достовірності й достатності доказів (Шумило, Погорецький, 2012, с. 247–308).

М.А. Погорецький у своїй *новій концепції кримінального процесуального доказування* обґрунтував, що доказування у сучасному кримінальному процесі є не лише юридичним, а й епістемологічним явищем, у якому поєднуються правові, логічні та когнітивні елементи. Учений зазначає, що результатом доказування має бути не формальна констатація події, а досягнення переконливості й достовірності висновків, що забезпечують справедливе вирішення справи (Погорецький, 2015, с. 63–79). Сучасний розвиток цієї концепції відображено у спільній праці М.А. Погорецького та Є.І. Лисаченко, де на основі порівняльного аналізу досліджено підходи країн Європейського Союзу до поняття допустимості доказів та їхній вплив на практику українського кримінального судочинства. Автори доводять, що дотримання європейських стандартів допустимості є запорукою справедливості й законності судового розгляду (Погорецький, Лисаченко, 2022, с. 20–34).

Критерій **оперативності та розумної швидкості** вимагає, щоб зволікання у проведенні процесуальних дій було виключене, а розслідування проводилось у розумні строки. Велика Палата ЄСПЛ у справі *«Мокану та інші проти Румунії»* (2014) зазначила, що затягування розслідування може призвести до втрати доказів і навіть зробити його неможливим, як це трапилось у випадках, коли строки притягнення до відповідальності минули через бездіяльність органів влади (ЄСПЛ, 2014).

Критерій **громадського контролю та участі близьких родичів** не є абсолютними, але спрямовані на забезпечення прозорості та довіри до правосуддя. Головне, щоб процес розслідування був відкритим для суспільства, а родичі потерпілих мали можливість бути поінформованими про його хід і результати. Водночас ЄСПЛ допускає можливість обмеження публічності для захисту приватних інтересів, якщо заявники мають доступ до матеріалів справи (ЄСПЛ, 2007). Так, у справі *«Ramsahai та інші проти Нідерландів»* Велика Палата дійшла висновку, що відсутність відкритого слухання не свідчить про порушення процесуальних гарантій, якщо забезпечено інформування потерпілих (ЄСПЛ, 2007, с. 12).

Водночас важливо враховувати, що забезпечення участі потерпілого у кримінальному провадженні та реалізація його процесуальних прав є не лише елементом гарантій ефективного розслідування, але й безпосередньою умовою дотримання принципу справедливого судового розгляду. Як слушно зазначає М.А. Погорецький, гарантії процесуального статусу потерпілого мають системний характер і становлять складову позитивних зобов'язань держави щодо забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві. Учений підкреслює, що право потерпілого на ефективну участь у процесі, своєчасне інформування про хід розслідування, можливість оскарження бездіяльності слідчого або суду є складовими загальних стандартів справедливого процесу, визначених Конвенцією (Pogoretskyi, 2016, р. 4–5; Pogoretskyi, 2017, р. 15–18).

Подібну позицію висловлено й у спільній публікації М.А. Погорецького та Д.Б. Сергєєвої, у якій наголошується, що належна реалізація процесуального статусу потерпілого передбачає не лише його формальне визнання стороною провадження, а й створення реальних процесуальних умов для участі у доказуванні, контролю за дотриманням

прав та отримання належного відшкодування шкоди. Залучення потерпілого до процесу, на думку авторів, є проявом публічної довіри до правосуддя й необхідною умовою забезпечення принципу верховенства права (Погорецький, Сергєєва, 2017, с. 119–120).

На продовження варто зазначити, що в низці своїх рішень Європейський суд з прав людини також торкався питань, які опосередковано стосуються ролі кримінальних процесуальних правовідносин, спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів померлого підозрюваного або обвинуваченого (Гловюк, Дроздов, Завтур, Дроздова, 2022).

Питання співвідношення принципу презумпції невинуватості з можливістю закриття кримінального провадження було детально проаналізовано ЄСПЛ у справі «Гребчук проти України» (рішення від 21 вересня 2006 р.), де Суд констатував порушення презумпції невинуватості як складової права на справедливий судовий розгляд, гарантованого пунктом 2 статті 6 ЄКПЛ (ЄСПЛ, 2006). Суд дійшов цього висновку через те, що рішення про закриття кримінальної справи щодо заявниці були сформульовані так, що не залишали сумнівів у її винуватості, попри те що сама заявниця заперечувала будь-яку провину. Відповідні постанови були ухвалені слідчим і судом на підставі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ЄСПЛ, 2006). У контексті закриття кримінального провадження на підставі пункту 5 частини 1 статті 284 КПК України (нереабілітуюча підстава) варто враховувати, що померла особа об'єктивно позбавлена можливості відстоювати власні інтереси й доводити невинуватість. Тому рішення прокурора або суду повинні містити лише констатацію юридичного факту смерті підозрюваного чи обвинуваченого та відсутність заперечень із боку близьких родичів, без формулювань, які б натякали на визнання вини чи оцінку кваліфікації дій (Дроздов, Басиста, Дроздова, 2023, с. 76–77).

У справі «Магнітський та інші проти Росії» (рішення від 27 серпня 2019 р.) ЄСПЛ розглянув проблему продовження кримінального процесу після смерті обвинуваченого. Суд у пункті 281 цього рішення підкреслив, що суд над померлою особою суперечить принципам статті 6 ЄКПЛ, які гарантують право бути присутнім на розгляді справи проти себе, а також принципам добросовісності й ефективності, притаманним цій статті (ЄСПЛ, 2019). ЄСПЛ наголосив, що провадження щодо померлого несумісне з принципом рівності сторін і базовими гарантіями справедливого судового розгляду, а покарання такої особи порушує її людську гідність. Водночас Суд визнав можливість продовження провадження після смерті обвинуваченого, але лише з метою його реабілітації, тобто для виправлення неправомірного засудження або відновлення доброго імені (ЄСПЛ, 2019, п. 282).

Аналогічна правова позиція викладена в інших рішеннях ЄСПЛ, зокрема у справах «G.I.E.M. S.R.L. та інші проти Італії» (рішення Великої палати від 28 червня 2018 р.) та «Varvara проти Італії» (рішення від 29 жовтня 2013 р.), де Суд наголосив, що фундаментальним принципом кримінального права є те, що кримінальна відповідальність не переживає особу, яка вчинила злочин (ЄСПЛ, 2018; ЄСПЛ, 2013). Зокрема, у справі «Varvara проти Італії» Суд додатково зазначив, що цей принцип безпосередньо впливає з презумпції невинуватості, закріпленої у пункті 2 статті 6 ЄКПЛ, а також із положення, за яким «успадкування вини померлих несумісне зі стандартами кримінального правосуддя в демократичному суспільстві, що ґрунтується на верховенстві права» (ЄСПЛ, 2013, п. 65).

Висновки

Проаналізована практика ЄСПЛ у контексті порушених питань дозволяє зробити такі висновки. Поведінка професійних учасників, що становить фактичний зміст кримінальних процесуальних

відносин, спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, смерть якого настала внаслідок злочину, має відповідати таким мінімальним стандартам, як незалежність розслідування, його оперативність і розумна швидкість, ретельність та належність, а також забезпечення громадського контролю та доступу близьких родичів до провадження. Саме це здатне забезпечити досягнення мети як безпосередньо кримінальних процесуальних правовідносин, так і загалом кримінального провадження. Водночас, на підставі вищевикладених правових висновків, сформульованих у дотичній практиці ЄСПЛ, як висновок можемо визначити низку стандартів, які пов'язані із рухом кримінального провадження після смерті підозрюваного або обвинуваченого: 1) суд над особою, предметом якого є вирішення питання

про її винуватість та засудження, суперечить загальній ідеї справедливого судочинства та принципам, що його гарантують; 2) справедливий процес після смерті підозрюваного / обвинуваченого може відбуватися виключно з метою реабілітації такої особи; 3) засудження особи та призначення їй покарання не може пережити померлого підозрюваного або обвинуваченого, оскільки це несумісне із дією презумпції невинуватості; 4) покладення кримінальної відповідальності за дії померлого підозрюваного або обвинуваченого на його спадкоємців також порушуватиме гарантії презумпції невинуватості, що впливають із п. 2 ст. 6 ЄКПЛ.

Подяки

Немає.

Конфлікт інтересів

Немає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бадида А., Лемак В. Позитивні зобов'язання держави в контексті розуміння прав людини. *Публічне право*. 2017. № 2 (26). С. 245–253.
- Гловюк І., Дроздов О., Завтур В., Дроздова О. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Право України*. 2022. № 1. С. 156–189.
- Горпинюк О.П. Зобов'язання держави щодо охорони права на життя та заборони катувань у кримінальному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 206–210. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2893>
- Довідник із застосування ст. 2 Європейської Конвенції з прав людини (Право на життя). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_UKR.pdf
- Дроздов О.М., Басиста І.В., Дроздова О.В. Закриття кримінального провадження апеляційним судом у випадку смерті обвинуваченого, щодо якого ухвалено виправдувальний вирок через недоведеність у його діянні складу кримінального правопорушення. *Правова позиція*. 2023. № 2 (39). С. 74–80.
- Завгородній В.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти: монографія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 536 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6685/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84._%D0%97%D0%B0%D0%B2%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%D0%B9%20%D0%92.%D0%90._19.10.2020%20%28%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%87.%20%D1%82%D0%B0%20%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B2.%29.pdf
- Копотун І.М. Рішення Європейського суду з прав людини. *Захист прав людини в кримінальному судочинстві (2022–2024)*. Київ: Центр учбової літератури, 2024. 328 с.
- Pogoretskyi M. Problematic issues of implementation of the guarantees of the victim's procedural status in the criminal proceedings of Ukraine. Fifth International scientific conference on the topic of «*The forensic process and the participation of victims in criminal proceedings*» (Wroclaw, 22 November 2016). Wroclaw, 2017. P. 4–5.
- Pogoretskyi M. Procedural status of victim under the Criminal Procedure Code of Ukraine (2012) and its implementation issues. *Ochrona prawna pokrzywdzonego*. / pod redakcja Tomasza Kaczmarka, Moniki Filipowskiej-Tuthill, Justyny Zylinskiej. Wroclaw, 2017. P. 15–25.

Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б. Проблемні питання реалізації процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 46. Том 2. С. 118–123. URL: <https://dspace2.uzhnu.edu.ua/items/08598282-ac04-4671-b955-b7e94ef07673>

Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства України*. 2015. № 3. С. 63–79. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf;

Погорецький М.А., Лисаченко Є.І. Допустимість доказів у кримінальному процесуальному праві країн Європейського Союзу та його вплив на допустимість доказів у кримінальному судочинстві України. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3–4. С. 20–34. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.3-4/20-34>. URL: [Visnyk_Krim_Sud_3-4_22_231024_avt\(2\)-20-34.pdf](https://visnyk.krim-sud-3-4-22-231024_avt(2)-20-34.pdf)

Рішення ЄСПЛ у справі «*Андрєєва проти України*» (заява № 24385/10) від 29 січня 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d04#Text

Рішення ЄСПЛ у справі «*Armani Da Silva проти Сполученого Королівства*» [ВП] (заява № 5878/08) від 30 березня 2016 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng/#%22itemid%22:\[%22001-161975%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#%22itemid%22:[%22001-161975%22])

Рішення ЄСПЛ у справі «*G.I.E.M. S.R.L. та інші проти Італії*» [ВП] (заява № 1828/06 та 2 інші) від 28 червня 2018 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-184525>

Рішення ЄСПЛ у справі «*Грабчук проти України*» (заява № 8599/02) від 21 вересня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_118#Text

Рішення ЄСПЛ у справі «*Магнітський та інші проти Росії*» (заяви № 32631/09 та № 53799/12) від 27 серпня 2019 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=001-195527>

Рішення ЄСПЛ у справі «*Михалкова та інші проти України*» (заява № 10919/05) від 13 квітня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_676#Text

Рішення ЄСПЛ у справі «*Мосану та інші проти Румунії [ВП]*» (заяви № 10865/09 і 2 інші, CEDH 2014) (витяги). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=001-153732>

Рішення ЄСПЛ у справі «*Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини*» (заява № 24014/05) від 14 квітня 2015 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-154007>

Рішення ЄСПЛ у справі «*Ramsahai та інші проти Нідерландів [ВП]*» (заява № 52391/99, CEDH 2007-II) від 15 травня 2007 р. Витяг з Інформаційного бюлетня практики Суду № 97 за травень 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=001-119565>

Рішення ЄСПЛ у справі «*Varvara проти Італії*» (заява № 17475/09) від 29 жовтня 2013 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-128094>

Рішення КСУ від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190–1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>

Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24 квітня 2018 р. (справа № 1-22/2018 (762/17)). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18#Text>

Шаповалова І.С., Рогальська В.В. Застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 274 с. URL: <http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2684/1/%D0%A8%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%86%D0%A1.%2C%20%D0%A0%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%92.%D0%92.pdf>

Шумило М.Є., Погорецький М.А. Докази і доказування. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажиський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків: Право, 2012. С. 247–308.

REFERENCES

Badida A., Lemak V. (2017) Positive obligations of the state in the context of understanding human rights. *Public Law*. 2 (26). 245–253.

Hlovyuk I., Drozdov O., Zavtur V., Drozdova O. (2022) On the development of the concept of the state's positive obligations in the field of human rights in criminal proceedings (based on Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms). *Law of Ukraine*. 1. 156–189.

Horpyniuk O.P. (2020) The state's obligations to protect the right to life and the prohibition of torture in the criminal law of Ukraine. *Legal Scientific Electronic Journal*. 1. 206–210. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2893>.

Guide on the application of Article 2 of the European Convention on Human Rights (Right to Life). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_UKR.pdf.

Drozdov O. M., Basysta I. V., Drozdova O. V. (2023) Closure of criminal proceedings by the appellate court in case of the death of the accused acquitted due to the lack of elements of a criminal offense in his act. *Legal Position*. 2 (39). 74–80.

Zavhorodnii V. A. (2020) The impact of the case law of the European Court of Human Rights on legal practice in Ukraine: theoretical, methodological and applied aspects. Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6685/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84_%D0%97%D0%B0%D0%B2%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%D0%B9%20%D0%92.%D0%90._19.10.2020%20%28%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%87.%20%D1%82%D0%B0%20%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B2.%29.pdf

Kopotun I. M. (2024) Decisions of the European Court of Human Rights. Protection of human rights in criminal justice (2022–2024). Kyiv: Center for Educational Literature.

Pohoretskyi M. (2015) A new concept of criminal procedural proof. *Bulletin of Criminal Procedure of Ukraine*. 3. 63–79. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf.

Pohoretskyi M., Serhieieva D. (2017) Problematic issues of implementing the procedural status of the victim in criminal proceedings. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. 46 (2). 118–123. URL: <https://dspace2.uzhnu.edu.ua/items/08598282-ac04-4671-b955-b7e94ef07673>.

Pogoretskyi M. (2016) Problematic issues of implementation of the guarantees of the victim's procedural status in the criminal proceedings of Ukraine. Fifth International Scientific Conference «The Forensic Process and the Participation of Victims in Criminal Proceedings» (Wrocław, 22 November 2016). 4–5. Wrocław.

Pogoretskyi M. (2017) Procedural status of the victim under the Criminal Procedure Code of Ukraine (2012) and its implementation issues. In: *Ochrona prawna pokrzywdzonego*. Ed. by Tomasz Kaczmarek, Monika Filipowska-Tuthill, Justyna Zylinska. 15–25. Wrocław.

Pohoretskyi M. A., Lysachenko Ye. I. (2022) Admissibility of evidence in the criminal procedural law of the European Union and its influence on the admissibility of evidence in the criminal proceedings of Ukraine. *Bulletin of Criminal Procedure*. 3–4. 20–34. <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.3-4/20-34>.

Decision of the Constitutional Court of Ukraine (1999, December 29) No. 11-rp/99 in the case of the death penalty. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>.

Decision of the Constitutional Court of Ukraine (2018, April 24) No. 1-22/2018 (762/17). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18#Text>.

European Court of Human Rights (2019, January 29) Andrieieva v. Ukraine (Application No. 24385/10). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d04#Text.

European Court of Human Rights [GC] (2016, March 30) Armani Da Silva v. the United Kingdom (Application No. 5878/08). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/#%7B%22itemid%22%3A%22001-161975%22%7D>.

European Court of Human Rights [GC] (2018, June 28) G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy (Application No. 1828/06 and others). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-184525>.

European Court of Human Rights (2006, September 21) Hrabchuk v. Ukraine (Application No. 8599/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_118#Text.

European Court of Human Rights [GC] (2014) Mocanu and Others v. Romania (Applications No. 10865/09 and others). Extracts. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=001-153732>.

European Court of Human Rights (2015, April 14) Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey (Application No. 24014/05). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-154007>.

European Court of Human Rights (2011, April 13) Mykhalkova and Others v. Ukraine (Application No. 10919/05). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_676#Text.

European Court of Human Rights [GC] (2007, May 15) Ramsahai and Others v. the Netherlands (Application No. 52391/99). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=001-119565>.

European Court of Human Rights (2013, October 29) Varvara v. Italy (Application No. 17475/09). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-128094>.

Shapovalova I. S., Rohalska V. V. (2020) Application of the practice of the European Court of Human Rights by the investigating judge of the local general court in the exercise of judicial control: monograph. Odesa: Helvetyka Publishing House. URL: <http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2684/1/%D0%A8%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%86.%D0%A1.%2C%20%D0%A0%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%92.%D0%92.pdf>

Shumylo M. Ye., Pohoretskyi M. A. (2012) Evidence and proof. In: Bandurka O. M., Blazhivskyi Ye. M., Burdol Ye. P. et al. (eds.). *Criminal Procedure Code of Ukraine: scientific and practical commentary*. Vol. 1. 247–308. Kharkiv: Pravo Publishing House.

UDC 343.1: 342.73: 340.130:341.65

Zhmur Anastasiia Mykhailivna – PhD student at the Department of Criminal Procedure
of the Yaroslav Mudryi National Law University,
m. Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0003-4288-7877>
a.m.zhmur@nlu.edu.ua

Problems of Protection of the Rights of Deceased Participants in Criminal Proceedings in the Case Law of the European Court of Human Rights

The topic of the article was chosen due to the intention to comprehensively reveal the key aspects of ensuring both the rights of a victim of a criminal offence and a person subject to criminal proceedings in the event of their death, in the light of the current legal positions of the European Court of Human Rights. With this in mind, the study clarifies, on the one hand, the conceptual content of the state's procedural positive obligation regarding the fundamental right to life, identifies and reveals the main criteria for an effective investigation (namely, independence, reasonable speed and efficiency of the investigation, its adequacy and thoroughness, as well as ensuring public control and involvement of close relatives in the investigation) using the examples of the European Court of Human Rights judgments, and, on the other hand, the author analyses the main elements of the right to a fair trial in terms of observance of the rights of a deceased suspect or accused person, and on this basis formulates the standards arising from the approaches of the European Court of Human Rights. In particular, it is proposed to define the following: (1) the trial of a deceased person, the subject of which is to decide on his or her guilt and conviction, contradicts the general idea of fair trial and the principles that guarantee it; (2) a fair trial after the death of a suspect/accused can take place solely for the purpose of rehabilitation of such a person; (3) the conviction and sentencing of a person cannot outlive the deceased suspect or accused, as this is incompatible with the presumption of innocence; (4) imposing criminal liability for the actions of a deceased suspect or accused on his or her heirs would also violate the guarantees of the presumption of innocence arising from Art. 2 of Article 6 of the European Convention on Human Rights. The general philosophical basis of the study was formed by the axiological and hermeneutical approaches. In particular, the first made it possible to carry out a value-based analysis of the fundamental human right to life, as well as to assess the impact of the death of a suspect or accused on the exercise of the fundamental right to a fair trial. Instead, the second allowed for an in-depth study and interpretation of certain provisions of the ECHR and the legal texts of the ECtHR judgments. When building a system of standards based on the Court's legal approaches, we used the systemic and structural method, as well as the method of logical research and the method of legal modelling.

Key words: right to life, right to a fair trial, procedural obligations, effective investigation, European Court of Human Rights, closure of criminal proceedings.